

# Бути поруч. Середньовічні практики доброї смерті

ГАЛИНА ГЛОДЗЬ

31 ЖОВТНЯ 2024

Наші ідеї про смерть залежать від того, як ми дивимося на життя. Сучасну людину запитання про те, як би вона хотіла померти, імовірно, змусить замислитися, а відповідь, коли таки пролунає, вказуватиме на особисті цінності: поруч із коханою особою; спостерігаючи за заходом сонця на вершині Евересту; зі щойно прочитаною хорошою книжкою на колінах. Та якби ми спробували влаштувати таке опитування у столітті, скажімо, V чи XV, воно навряд чи захопило б когось зненацька.



Успіння Богородиці на мініатюрі з рукопису XV століття

Середньовічній людині було легше визначитися з бажаним способом померти, бо вона виразно знала, що таке добра – тобто гідна, пристойна, порядна – смерть. У прагненні добре померти йшлося не про героїзм чи святість, а про той мінімум, який необхідний, щоб душа покинула цей світ спокійно, заклавши найбільші борги та сподіваючись на Господнє милосердя.

Можливо, один із найкращих образів доброї смерті (і чи не найраніша формалізація самої ідеї, яку остаточно запишуть тільки в XIV столітті) – це ікони успіння Богородиці. Ось Вона лежить на смертному одрі, з обличчям блідим, проте спокійним, а довкола зібрались апостоли й Син дивиться з небес. Церква гуртується довкола Марії, своєї Матері, хай для цього й потрібно прийти з іншого боку світу, і супроводжує Її в останні миті земного життя. Хтось із апостолів плаче, нагадуючи, що смерть близької людини – це завжди боляче, навіть коли ми віримо, що зустрінемося з нею з іншого боку; а Христос уже тримає на руках крихітну душу Богородиці, як Вона колись тримала Його, вказуючи, що остаточна мета кожної особи – прийти в ці лагідні обійми.

Середньовічна людина прагне смерті, яка не захопить зненацька. Добра смерть недмінно попередить, що вона близько. Звісно, про це ми найчастіше дізнаємося з житій святих і величних постатей, бо саме їх записують і переповідають. Святий Домінік перед смертю збирає довкола себе учнів і віддає останні години життя на те, щоб іще раз нагадати їм про важливість любові, смирення й бідності. Святий Франциск в останні дні диктує свій духовний заповіт і вмирає, співаючи псалом 142: «Я голосом моїм до Господа взиваю». Станіслав Костка – уже в XVI столітті – за кілька днів до смерті пророкує, що невдовзі чутиме, як святкують Успіння Богородиці ангели в небесах. Проте смерть не має улюбленців, вона прийде до кожного й кожному покаже себе завчасу.

Попередити – річ дуже ввічлива з боку смерті. Середньовічні люди зустрічалися з нею частіше, ніж ми, проте навряд чи знаходили більше часу на підготовку до неї за повсякденними справами. Наприкінці середніх віків з'являється текст, популярність якого це виразно потверджує: «Трактат про мистецтво доброго вмирання», що вийшов 1415 року з-під пера анонімого домініканця. Згодом його переклали європейськими мовами, скоротили, оздобили гравюрами – і щойно після винайдення друкарського верстата він виявився бестселером, ще до 1500 року розійшовшись загальним накладом 50 тисяч примірників.

## Смерть не має улюбленців, вона прийде до кожного.

Поради, вміщені у «Трактаті», стосуються якраз останніх днів – чи навіть годин – вмирущого. Вони покликані підготувати душу до спокійного переходу в інший світ, захистити його від останніх спокус і втішити згадками про спасенну любов Христа – і все це вимагає часу. З іншого боку, присмертному необхідно завершити земні справи й укласти заповіт, де він не тільки розділить майно між спадкоємцями (це насправді не найважливіша функція цього документа), а й вкаже, де прагне бути похований, скільки Мес просить відслужити за свою душу та скільки милостині роздати.

І тут варто згадати про другий визначальний аспект доброї смерті: вона не тільки приходить із попередженням, як уважний приятель, а й збирає довкола людини близьких. Як пише Філіпп Ар'єс у дослідженні «Година смерті нашої», «вмирущий мусить бути центром групи людей» – і ця публічність смерті протривала аж до кінця XIX століття. Це важливо навіть із матеріального боку: хтось мусить щонайменше вислухати (а з XII століття – записати) заповіт, і краще нехай це буде кілька осіб, щоб потім не виникало сумнівів чи підозр. Проте, звісно, середньовічній людині йшлося не лише про цьогосвітню прагматику. У мить смерті, яку розуміли як остаточну

боротьбу добра і зла за душу особи, присмертному потрібна спільнота, яка зможе його підтримати. В ідеалі серед людей, які збираються довкола смертного ложа, має бути священик, який висповідає й уділить елеопомазання та Євхаристію. Однак покликати його не завжди вдається, тому останній супровід лягає на плечі світських осіб – і «Трактат про мистецтво доброго вмирання» якраз і навчає, як його надавати.

## Добра смерть середньовічної людини – це не так мить відходу до вічності, як процес осмисленого завершення земних справ і підготовки до нового життя.

Одна з найвиразніших рис цього тексту – його діалогічність. Усі шість частин «Трактату» орієнтовані не на самотнє читання, а на звертання до вмируючого. Вони передбачають спілкування в любові, готовність бути поруч із людиною в її останні миті й ділитися часом, піклуванням і співчуттям. Зрештою, перед лицем смерті стає зрозуміла дріб'язковість земних конфліктів – і смерть добра ще й тоді, коли спонукає пробачити, примиритися.

Перший розділ «Трактату» містить слова розради, покликані нагадати про світлий бік умирання, адже «смерть доброї людини коштовна в очах Господа», «смерть – це не що інше, як вихід із в'язниці й повернення з вигнання». У кожному разі, її неможливо уникнути, тому потрібно змиритися з волею Бога без вередування й заперечень. Є спокуси, які заважають цьому і якими диявол намагається зачепити людську душу, мов гаком, і їх стосується друга частина. Тут ідеться про брак віри, відчай – гріх проти надії та певності, яку необхідно покласти на Бога, нетерпливість (особливо ця спокуса актуальна для осіб, чия смерть не така безболісна, як би хотілося), самовдоволення пиха та, нарешті, жадібність – цілковито даремна, адже золота не забереш із собою в могилу.

Третя частина містить список запитань, які необхідно поставити вмируючому. Вони нагадують про його переступи проти Бога, але водночас вселяють надію на Його милосердя: «Чи радієш ти, що помреш у вірі Христовій? Чи знаєш ти, що вчинками своїми кривдив Господа? Чи каєшся? Чи обіцяєш виправитися, коли тобі буде дано жити далі?» «Трактат» наводить і відповіді, які потрібно давати на ці запитання, і кожна з них – «Так»; навіть у стані найбільшого знесилення це коротке слово можна промовити чи позначити жестом. А щоб краще налаштувати особу на жаль і каяття, четверта частина нагадує про муки Христові й потребу їх наслідувати. Два останні розділи залучають усю спільноту: у них ідеться про те, як належить

поводитися близьким присмертного, і наведені молитви, які варто читати разом із ним. І навіть якщо особа на смертному одрі вже занадто слабка, щоб говорити, вона буде безпосередньо залучена у спільну молитву, бо ж кожен із присутніх перебуває тут заради неї.

Добра смерть середньовічної людини – це не так мить відходу до вічності, як процес осмисленого завершення земних справ і підготовки до нового життя. Може здатися, наче ми доволі далеко відійшли від цього взірця, проте навіть жарти про «подати склянку води» підказують, що він живе в нашій уяві. Склянка води – це про смерть, що з попередженням приходить до людини, яку оточують близькі, готові піклуватися й ділитися.

ГАЛИНА ГЛОДЗЬ

31 ЖОВТНЯ 2024

**Warning:** count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**